

**Олег Кустинський, підполковник, викладач кафедри військової підготовки
Національної академії державної прикордонної служби
ім. Б. Хмельницького
м. Хмельницький**

ОСНОВНІ ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА ВІЙСЬКОВІЙ КАФЕДРІ ВНЗ

У статті розглядаються складові військової підготовки офіцерів запасу з урахуванням основних принципів навчання, які є для того, щоб об'єктивно оцінити стан існуючої підготовки студентів, які навчаються на військовій кафедрі.

Постановка проблеми. Державна програма реформування і розвитку Збройних Сил України визначила одним із головних своїх аспектів розвиток військового професіоналізму, що розглядається під двома кутами зору: як належність до певної соціально-професійної спільноти і як рівень підготовленості. Основним джерелом підвищення військового професіоналізму у цій програмі визначено забезпечення відповідного рівня підготовки всіх категорій військовослужбовців.

У зв'язку з цим в Україні відбувається реорганізація системи підготовки військових кадрів у процесі їх навчання у військових вищих навчальних закладах і в цивільних закладах, що готують офіцерів запасу. Як показали результати спеціального вивчення, це завдання можна реалізувати лише за умов підготовки військових фахівців, у яких професійні вміння та навички розвиватимуться темпами, що випереджають розвиток військової справи.

Сучасний період соціально-економічного й політичного розвитку нашої країни характеризується серйозними структурними і якісними змінами в системі української освіти. Ці зміни здійснюються відповідно до законодавства та інших нормативно-правових актів України, які діють у цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день нагального розв'язання потребують питання, пов'язані із сучасним станом і розвитком системи військового навчання в цивільних вищих навчальних закладах у взаємозв'язку з реалізацією основних цілей, завдань і пріоритетів освітньої політики в процесі модернізації української освіти. Питання, пов'язані з підготовкою офіцерів у військових вищих навчальних закладах, розглядаються в роботах О. Барабанщикова, Ю. Ветрова, В. Кулакова, Н. Соловцова, М. Пальчика, В. Ягупова та інших. Проблемам підготовки студентів на військових

кафедрах цивільних ВНЗ достатньо уваги не приділяється [2].

Система підготовки офіцерів запасу у цілому себе виправдовує й забезпечує накопичення необхідних ресурсів для воєнного часу в інтересах мобілізаційного розгортання Збройних Сил України. Водночас вона має низку невідповідностей, що негативно впливають на результати підготовки кваліфікованих мобілізаційних резервів для військової організації країни. Одним з основних є суперечність між необхідністю якісної підготовки офіцерів запасу й низьким рівнем їхньої професійної підготовленості, особливо з питань вогневої, фізичної, морально-психологічної підготовки, керівництва навчанням і вихованням підлеглих.

Мета статті. Основне завдання цієї роботи полягає в наступному: розглянути особливості застосування основних дидактичних принципів навчання під час підготовки студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу.

Виклад основного матеріалу. Система предметного викладання на кафедрі військової підготовки потребує створення низки постійних умов, виходячи із завдань удосконалення навчального процесу. До них належать:

- посилення інтенсивності навчального процесу;
- підвищення інтересу до предмету вивчення;
- активізація навчальної діяльності студентів;
- підвищення продуктивності навчальної роботи.

Навчальний процес на військовій кафедрі будується з урахуванням основних принципів навчання.

Принцип науковості. Суть цього принципу полягає в тому, що навчальні знання повинні повністю відповідати сучасному рівневі розвитку науки.

Результати аналізу педагогічної літератури з

ОСНОВНІ ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА ВІЙСЬКОВІЙ КАФЕДРІ ВНЗ

дидактики вищої школи дали нам змогу визначити коло проблем, які розв'язує зазначений принцип:

- доказове визначення характеру науковості будь-якого нового змісту, що включається у навчальний предмет;

- встановлення зв'язку з науковою прогностикою та систематичною переоцінкою наукових накопичень;

- встановлення критеріїв науковості: ступеня, міри, форми як змінних понять;

- встановлення зв'язків між рівнем й обсягом наукового змісту та рівнем навчання;

- методологічна оцінка наукового змісту предметів вивчення.

Для навчального процесу, який здійснюється військовою кафедрою, важливу роль відіграє ступінь науковості як міра оцінки значення наукових фактів.

Ступінь науковості – чинник змінний, він змінюється залежно від рівня навчання й розвитку науки. Як відзначав С.І. Архангельський, з визначенням ступеня науковості пов'язана форма наукового вираження предметів навчання [1]. Форма науковості й мова науки є суттєвими показниками характеру предметів, що досліджуються. Значну увагу в навчанні варто приділяти відповідності й коректності викладення наукової інформації, системи її викладу й зв'язків. Зовнішній бік й форма науки та її окремих положень мають велике значення як для навчальної, так і для наукової праці; не можна не враховувати і той факт, що наукова істина є відносною й динамічною, вона наближається до об'єктивної істини й завжди потребує нових перевірок.

Принцип систематичності й послідовності. Цей принцип вказує, що всі знання, які доводяться до тих, хто навчається, повинні ними засвоюватися у певній педагогічно обгрунтованій системі.

Однак систематичність – це ще не система. Точнішим для цього принципу буде термін “системність”. Він дає змогу повніше охопити суть питання.

Навчальний процес завжди пов'язаний з побудовою й функціонуванням системи навчання – загальною й окремою, єдиною організацією, метою та завданнями навчання, формами і методами, засобами навчання, змістом, глибиною й широтою знань, контролюванням їхнього засвоєння і розуміння тощо.

Зазначимо, що система не може обмежуватися розглядом, навіть в окремому випадку й в оптимальній формі, одного окремого предмету. Раціональна система навчання потребує

встановлення й розгляду взаємозв'язку й відносин всіх предметів і видів навчання. Це означає, що система вимагає такої побудови й функціонування, які б забезпечували не тільки засвоєння певних відомих знань, але й невідмінне набуття навичок їхнього використання для подальшого самостійного отримання нових знань.

Як зазначає В. В. Ягупов [6], необхідно також, щоб структура, організація й функціонування всіх елементів навчального процесу стимулювали навчання студентів на основі мети навчання, інтересу до знань, аналізу здібностей студентів та організації їхнього продуктивного мислення.

Систему навчання студентів за основною та додатковою спеціальностями на військовій кафедрі, з погляду цього дидактичного принципу, варто розглядати як взаємозалежний комплекс функціонально співвіднесених компонентів, що забезпечує цілеспрямоване набуття студентами знань, навичок, умінь, засвоєних у певному обгрунтованому порядку. Необхідно, однак, враховувати, що система навчання далеко не у всіх елементах із зв'язках може бути однозначною, тому її побудова й організація потребують такого вираження, яке дає змогу бачити різні аспекти функціонування як всієї системи, так і її складових.

Принцип зв'язку теорії із практикою. Теорія і практика навчання розглядаються цим принципом як єдине й нерозривне в системі набуття професійних знань, навичок та умінь (особливо в плані додаткової військової освіти).

Зв'язок теорії й практики у вищій школі не тільки поєднує теоретичну і практичну підготовку студентів, вона потребує також взаємовпливу та взаємопосилення кожного із додатків.

Однією з найважливіших умов єдності теорії і практики є також встановлення об'єктивних закономірностей цієї єдності, її розвитку й прогнозування.

Однак дотримуючись дидактичного принципу єдності теорії і практики в їх сучасному педагогічному розумінні, неможливо визначити, наскільки оптимальною повинна бути теорія і наскільки оптимальною повинна бути практика навчання у вищій школі.

Як правило, підготовка фахівців у вищій школі ґрунтується на практиці сьогодення, практика майбутнього найчастіше не прогнозується. Відповідно до вимоги забезпечення високої якості підготовки на військовій кафедрі студенти отримують практичні вміння й навички, необхідні їм не тільки в межах сучасного стану Збройних Сил України, але й ведеться робота на перспективу.

Реалізація цього принципу вимагає від

ОСНОВНІ ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА ВІЙСЬКОВІЙ КАФЕДРІ ВНЗ

викладачів військової кафедри розв'язання таких завдань:

- виявлення й аналізу чинників, що визначають відношення теорії і практики в конкретній діяльності фахівця, існуючої й тієї, що передбачається в майбутньому;

- встановлення відповідності й закономірності зв'язку цих чинників з теоретичним і практичним навчанням у вищій школі;

- внесення в теорію і практику навчання вищої школи відповідних теоретичних висновків та узагальнень;

- встановлення зв'язку розвитку науки, техніки, виробничого й практичного досвіду з навчальним процесом і практикою підготовки студентів.

Необхідно також відзначити, що дослідження перерахованих завдань повинно мати комплексний характер і враховувати всі зв'язки й відносини, які містить система навчання у ВНЗ.

Принцип свідомості й активності. Цей принцип припускає обґрунтоване самостійне мислення і виправдані дії тих, хто навчається. Свідомість навчання у вищій школі нерозривно пов'язана з активністю й самостійністю дії студентів, із проявом інтересу, захопленості, ініціативних творчих пошуків.

Цей принцип потребує розвитку таких рис особистості, як допитливість, наполегливість, цілеспрямованість, зібраність, правдивість тощо.

Свідомість студентів виражається через самодисципліну й організованість, які означають такий ступінь внутрішньої інтелектуальної зібраності, коли вся навчальна діяльність здійснюється із зацікавленістю і цілком вільно.

Звісно, реалізація цього принципу прямо залежить від особистості самого викладача, оскільки саме він більшою мірою буде впливати на розвиток перерахованих вище якостей, що супроводжують цей принцип.

При цьому слід зазначити, що принцип свідомості навчання у вищій школі ще не має достатнього наукового обґрунтування, інакше кажучи, він не дає обґрунтованого визначення межі між педагогічно залежним й самостійним у навчанні. Іноді вся свідомість зводиться лише до виконання завдань викладачів і не поєднується із самостійним відповідальним пошуком знання.

Принцип поєднання індивідуального й колективного в навчанні. Навчальний процес поєднує інтереси всіх тих, хто навчається, й кожного окремого студента на основі єдності цілей і завдань навчання.

Незважаючи на наявність колективу й об'єктивно існуючих у ньому установок, вимог, традицій, яких зобов'язаний дотримуватись кожен

член колективу, необхідно пам'ятати, що кожен студент працює у процесі навчання насамперед на себе.

Поєднання ж колективного та індивідуального через використання насамперед можливостей індивідуальної й фронтальної форм навчання створює такі відносини, які в більшості випадків сприяють удосконаленню особистісних властивостей студентів у їх навчальній і науковій праці.

Важливо пам'ятати, що у процесі навчання і загальне й особисте не суперечать один одному, а доповнюють один одного. Особисте, індивідуальне найбільш плідно розвивається і формується в умовах колективу. У той же час, навчання на військовій кафедрі потребує визначення шляхів індивідуальних самостійних пошуків знань.

Єдність індивідуального й колективного в навчанні потребує якісних знань викладачами індивідуальних властивостей та особливостей кожного студента, його інтересів, здібностей, схильностей, звичок, рівня його розвитку й тощо.

Принцип наочності. Цей принцип має суттєве значення для навчання студентів у межах військово-облікової спеціальності, оскільки формування практичних умінь і навичок без застосування наочного матеріалу (військово-технічних засобів навчання) неможливе.

У дидактиці вищої школи наочність розглядається як один із засобів зв'язку теорії із практикою, науки з життям як чинник початкового й безпосереднього спостереження, розкриття закономірності явища, є реалізацією теорії пізнання у процесі навчання.

Як відомо, наочність у вищих навчальних закладах найчастіше має опосередкований характер у поєднанні з абстрактними формами, символікою, схемами, графіками і т.д. Безпосередня наочність стосовно вищої школи в багатьох випадках виявляється не тільки непотрібною, але й такою, що порушує глибину і широту пізнання предмета своєю конкретністю ознак. Однак для підготовки офіцера запасу застосування наочності є вкрай важливим, оскільки пізнання предмету під час безпосереднього спостереження дає можливість навчитися практичному опануванню цього об'єкта.

Принцип доступності. Цей принцип визначає ступінь науково-теоретичної складності навчального матеріалу, його обсяг, форми і методи навчання. Водночас, він складає основу врахування індивідуальних і загальнопсихологічних особливостей слухачів, залежно від їхнього віку,

ОСНОВНІ ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА ВІЙСЬКОВІЙ КАФЕДРІ ВНЗ

рівня розвитку, специфіки предмета навчання та інших чинників.

Виходячи з цього принципу, у процесі навчання студентів на військовій кафедрі визначається ступінь корисності досліджуваного навчального матеріалу, що є необхідною умовою для свідомої й напруженої праці під час навчання. У цій умові важливо, що процес подолання труднощів навчання ініціює самостійне творче мислення. І навпаки, легке навчання привчає до легкості розумової роботи, до несерйозності навчання.

Доступність виходить із деяких оптимальних загальних рівнів як основи індивідуальних вимог до студентів, але з певним ступенем відносності за всіма параметрами навчання. Відповідно доступність визначає міру ефективності навчального процесу.

Однак дотепер певним чином цей принцип дозволяє, наприклад, визначити і виражати норми витрат часу й праці студентів, ступінь напруженості і культуру розумової та фізичної праці під час навчання. Недостатньо зрозуміло, у якому зв'язку повинні перебувати доступність і захопливість викладу матеріалу, особливо стосовно вищої школи. Принцип доступності не розглядає також шляхів установалення норм і меж обсягу навчальної інформації, їхнього неодмінного поєднання з базовими знаннями.

Для вищої школи потрібне обґрунтоване обмеження завдань навчання, обсягу й змісту навчальної інформації. Для оптимального навчального процесу неприпустимі як перевантаження, так і недовантаження студентів навчальною роботою.

На нашу думку, певний дидактичний інтерес представляє розгляд з позиції принципу доступності рівнів перетворення інформації на знання:

I безпосередній обмін з навколишнім середовищем;

II підсвідомий процес переробки інформації на знання;

III переробка семантичної інформації;

IV прагматичний рівень, де інформація реалізується, перетворюється на знання, виходячи з мотивів діяльності людини.

Водночас необхідно розглянути рівні навчання за курсами вищої школи і ступені наукового змісту навчальних дисциплін. У кожному такому рівні, певно, варто передбачати їх верхні та нижні межі. Причому для нижньої межі кожного рівня потрібна суворість відповідності певному стану знань, тому що кожен такий рівень є підґрунтям для наступного, вищого рівня. На військовій кафедрі ВНЗ рівні навчання за курсами вже розроблено,

вони цілком успішно функціонують.

Принцип міцності отриманих знань. Отримані студентами знання повинні бути міцними, тобто мати високий ступінь запам'ятовування.

Знання здобуваються не тільки для їхнього обсягу, але й для використання в подальшій навчальній і самостійній роботі, для формування наукового світогляду та для практичного застосування.

Навчання і подальша професійна діяльність потребують від студентів, а у майбутньому – і від фахівців, умілого оперативного і свідомого використання набутих знань. Знання повинні бути не тільки отримані й збережені, вони повинні бути зрозумілими, а також мати науковий і практичний зміст.

У цілому навчальний процес вищої школи потребує міцного запам'ятовування деяких положень науки. Головним чином це стосується тих стабільних навчальних предметів, які створюють фундамент навчання і є інструментом пізнання. Якщо говорити про такі предмети в межах отримання військово-облікової спеціальності, то це дисципліни тактичної і військово-технічної підготовки. Набуті знання з цих дисциплін неодмінно потребують постійного застосування у процесі вивчення інших наук і здійснення певних навчальних і практичних дій. Водночас обсяг інформації, що постійно зростає, вимагає відбору інформації, яка підлягає міцному запам'ятовуванню.

Зазначимо, що для сучасної вищої школи характерним є не запам'ятовування всіх наукових тонкощів навчального предмету, а вивчення головних ідей, напрямків, принципів науки, на яких будується швидкозмінна діяльність фахівця вищої кваліфікації.

Сучасному вираженню науки у вищій освіті притаманні лаконічність, стриманість, деяка недовомленість, відмова від надмірної деталізації наукових положень. Кожен предмет, який належить до науки, що розвивається, кожен його розділ при вивченні у вищій школі потребує всебічного розгляду. Однак при цьому повинна залишатися суворість і глибока наукова обґрунтованість. Отже, міцність запам'ятовування вимагає знань найбільш загальних принципів, а не наукових подробиць. Постійних, оперативних навичок потребує також уміння знаходити й застосовувати в навчальній й науковій діяльності необхідну для розв'язання конкретного завдання інформацію, яку треба вмійти використовувати, але запам'ятовувати не обов'язково.

Виходячи із сучасних завдань теорії навчання у вищій школі, принцип міцності отриманих знань

ОСНОВНІ ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА ВІЙСЬКОВІЙ КАФЕДРІ ВНЗ

не вимагає достатньої чіткості й загальності. Іноді запам'ятовування окремих актів навчання повинно бути міцним, іноді не дуже міцним, і навіть може бути зовсім не міцним.

Враховуючи зміст сучасних завдань вищої школи, є підстави вважати більш важливим і конкретним *принцип надійності навчання*.

Надійність у розв'язанні завдань навчання у теоретичному плані розглядається як імовірність того, що фахівець після закінчення навчального закладу буде творчо, ініціативно, на високому науковому рівні з достатньою практичною підготовленістю виконувати свої функції протягом усього професійного життя.

Водночас необхідно зазначити, що надійність навчання й підготовки фахівців не потребують спеціального виокремлення у вигляді принципу, тому що надійність є неодмінною умовою системи навчання і складовою принципу систематичності й послідовності.

Ми розглянули основні принципи загальної дидактики, що зумовлюють і спрямовують навчальний процес на військовій кафедрі ВНЗ. Однак необхідно підкреслити, що не всі дослідники вважають правомірним виділення принципів, які ми зазначили.

Наприклад, окремі вчені наголошують на необхідності додаткового введення у теорію навчання вищої школи деяких інших принципів. До їхнього числа належать принципи: оптимальності, алгоритмізації, селективності та ін. На нашу думку, всі вони є тільки умовами й наслідками наявних принципів загальної дидактики.

Визнані авторитети в галузі дидактики вищої школи (Г. Александров, С. Архангельський, В. Ягупов та інші) стверджують, що в принципах науковості, систематичності і послідовності, свідомості й активності, доступності, поєднання індивідуального і колективного в навчанні, зв'язку теорії з практикою відображено великий історичний досвід, суспільний і педагогічний зміст і, що також важливо, вони не суперечать подальшому розвитку теорії навчання у вищій школі, є стабільними і постійними за своєю сутністю.

На основі аналізу й узагальнення сучасних підходів до організації військової підготовки майбутніх офіцерів запасу нами виділено основні компоненти її змісту (рис. 1).

У результаті проведеного дослідження нами уточнено сутність зазначених складових військової підготовки майбутніх офіцерів запасу:

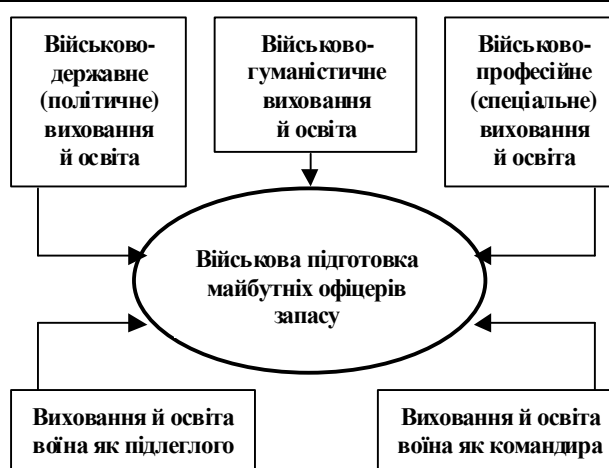

Рис. 1. Зміст організації військової підготовки студентів у ВНЗ

Військово-гуманістичне виховання й освіта:

- формування воїна – людини, яка усвідомлює, що права та воля особистості є найвищою цінністю, – їх ніхто і ніде не може скасувати чи обмежити;
- отримання необхідних знань про права і волю людини й уміння ними користуватися та захищати, про повагу прав інших;
- виховання фізичного здоров'я й екологічної культури, особистих властивостей, необхідних воїнові.

Військово-державне (політичне) виховання й освіта:

- формування розуміння джерел воєнної небезпеки, ролі Збройних Сил у забезпеченні національних інтересів України;
- усвідомлення святості військового обов'язку, вірності військовій присязі, формування почуття патріотизму, колективізму;
- засвоєння знань про обов'язки й відповідальність, права громадянина, обмеження прав військовослужбовців;
- розвиток здібності використати й захищати свої цивільні права, честь і гідність.

Військово-професійне (спеціальне) виховання й освіта:

- усвідомлення ролі своєї спеціальності, посади, професії;
- чітке розуміння поняття “професіограма”;
- виховання професійно важливих якостей;
- озброєння знаннями щодо доручених матеріальних (у т.ч. технічних, бойових) засобів і способів їхнього використання;
- формування та розвиток класних, майстерних вмінь і навичок;
- виховання професійної пильності;
- формування потреби до вдосконалення

ОСНОВНІ ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ НА ВІЙСЬКОВІЙ КАФЕДРІ ВНЗ

військової майстерності й опанування суміжними спеціальностями.

Виховання й освіта воїна як підлеглого:

- формування переконаності в необхідності і важливості вміти підкорятися;
- засвоєння вимог, що висуваються до воїна;
- виховання старанності й дисциплінованості;
- формування й розвиток волі до досягнення необхідних результатів;
- виховання відповідальності за виконання вимог;
- розвиток здібності до самоаналізу, самооцінки, самовдосконалення.

Виховання й освіта воїна як командира, керівника:

- озброєння знаннями щодо закономірностей і принципів управлінської діяльності;
- вивчення основ педагогіки та психології;
- виховання мобільності мислення.

Висновки. Уточнивши основні дидактичні принципи організації навчально-виховного процесу щодо військової підготовки студентів, які навчаються на військовій кафедрі ВНЗ, ми отримали змогу об'єктивно оцінити стан існуючої системи підготовки офіцерів запасу для її подальшого удосконалення з метою підвищення її ефективності.

Напрямами подальших досліджень щодо дидактичної сутності військової підготовки офіцерів запасу можуть бути уточнення

структури і змісту основних форм і методів навчання студентів на військових кафедрах вищих навчальних закладів.

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М.: Высшая школа, 1980. – 368 с.

2. Барабанщиков А.В., Давыдов В.П., Феденко Н.Ф. Основы военной психологии и педагогики. – М.: Просвещение, 1988. – 271 с.

3. Военная психология и педагогика: Учебное пособие / Под ред. П.А.Корчемного, Л.Г.Лаптева, В.Г.Михайловского. – М.: Изд-во “Совершенство”, 1998. – 384 с.

4. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник / – Бартенєва І.О., Богданова І.М., Бужина І.В., Дідусь Н.І., Дмитрієва М.С., Курлянд З.Н., Левіна І.А., Ліненко А.Ф., Ломонова М.Ф., Орищенко В.Г., Осипова Т.Ю., Семенова А.В., Хмелюк Р.І., Шевченко Н.А., Цокур О.С., Яворська Г.Х., Яцій О.М. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського. – 2002. – 344 с.

5. Пальчук М.М. Військовий професіоналізм в Україні // Матеріали міжнар. семінару “Реформування Збройних Сил України. Потреб у змінах” (секція “Військова освіта та підготовка”), Київ, 14 – 15 лютого 2000 р. – К., Академпрес, 2001. – С. 66 – 68.

6. Ягунов В.В. Теорія і методика військового навчання. – К., 2000. – 380 с.

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Не можна увесь час бути героєм, але завжди можна залишитися людиною”

Йоган Вольфганг Гете

“Щоб досягти мети, насамперед, йти”

Оноре де Бальзак

“Остерігайся зловживати милосердям”

Нікколо Макіавеллі

“Чому б нам не жити в мирі?”

Марон Публій Вергілій